TỰ SỰ VỀ *CÁI PHI NHÂN* TRONG TRUYỆN NGẮN CỦA NGUYỄN NGỌC TƯ

Nguyễn Thu Hằng
Khoa Ngữ văn, Trường Đại học Sư phạm Hà Nội

***Tóm tắt**: Bài viết này nhận diện những mô hình tự sự về cái phi nhân trong một số tập truyện ngắn của Nguyễn Ngọc Tư từ góc độ tự sự học sinh thái. Nguyễn Ngọc Tư tập trung vào việc trình hiện tự nhiên và các thực thể phi nhân, đặc biệt là cách tác giả khai thác thế giới không phải con người. Qua khảo sát một số tập truyện Không ai qua sông (xuất bản năm 2016), Gió lẻ và 9 câu chuyện khác (xuất bản năm 2019), Khói trời lộng lẫy (xuất bản năm 2021) và Trôi (xuất bản năm 2023), chúng tôi nhận thấy trong các truyện ngắn của Nguyễn Ngọc Tư có hai mô hình tự sự nổi bật: một là tự sự về cái phi nhân từ phía con người, hai là tự sự về cái phi nhân từ phía cái phi nhân. Qua đó, chúng tôi nhận thấy có sự thay đổi trong cách tự sự về cái phi nhân trong truyện ngắn của Nguyễn Ngọc Tư. Sự thay đổi này đánh dấu những phát triển trong kĩ thuật tự sự cũng như thể hiện rõ hơn ý thức sinh thái của tác giả.*
***Từ khoá:** Cái phi nhân, mô hình tự sự, Nguyễn Ngọc Tư, truyện ngắn hiện đại, tự sự học sinh thái*

Nhận bài ngày 15.04.2025; gửi phản biện, chỉnh sửa, duyệt đăng ngày 26.06.2025
Liên hệ tác giả: Nguyễn Thu Hằng; email: Hangnt.nv@hnue.edu.vn

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Đứng trước khủng hoảng sinh thái, các nhà văn thể hiện trách nhiệm, ý thức với tự nhiên qua việc kể những câu chuyện về thiên nhiên hoặc có liên quan đến môi trường trong các sáng tác văn học. Những câu chuyện viết về thiên tai, động thực vật, chọn mối quan hệ giữa con người và thiên nhiên làm đề tài chính để khám phá ngày càng trở nên phổ biến. Các nhà phê bình sinh thái chủ trương "lấy Trái Đất làm trung tâm trong nghiên cứu văn học", trong đó, Cheryll Glotfelty diễn đạt phê bình sinh thái "có một chân ở văn học và một chân khác trên mặt đất", "đàm phán giữa con người và thế giới không phải con người", "làm hài hoà mối quan hệ giữa nhân loại và thế giới phi nhân loại" [2]. Như vậy, nghiên cứu thế giới "không phải con người", "thế giới phi nhân loại" hay những thực thể phi nhân (non-human) rất quan trọng và cần thiết để trả lời cho những vấn đề mà phê bình sinh thái quan tâm như vai trò của những cái phi nhân trong tác phẩm, đặc trưng thể loại của văn học viết về thiên nhiên, các ẩn dụ về thiên nhiên ảnh hưởng đến cách thức con người đối xử với môi trường như thế nào và nhiều vấn đề khác. Xuất phát từ mối quan tâm chung về nội dung và hình thức truyện kể của phê bình sinh thái và tự sự học, tự sự học sinh thái nghiên cứu "các cơ chế mà tự sự có thể chuyên chở sự hiểu biết về môi trường thông qua các yếu tố tự sự của nó, chẳng hạn tổ chức thời gian và không gian, mô tả nhân vật, tiêu cự, miêu tả, kể chuyện" [6]. Sự ghép cặp tự sự với môi trường mài sắc hơn các yếu tố của tự sự, cho phép nghiên cứu các truyện ngắn viết về môi trường tốt hơn trên các bình diện như không gian, thời gian trần thuật, người kể chuyện, ngôi kể, điểm nhìn, tiêu cự…

Nguyễn Ngọc Tư là một trong các nhà văn quan tâm đến môi trường sinh thái. Đọc các truyện ngắn của Nguyễn Ngọc Tư (các tập truyện *Gió lẻ và 9 câu chuyện khác*, *Khói trời lộng lẫy*, *Sông*, *Đảo*…), người đọc thấy dấy lên những nỗi âu lo, băn khoăn, khắc khoải khi nghĩ về cảnh quan thiên nhiên bị phá huỷ, sự đối chọi giữa phát triển kinh tế đô thị với sự biến mất của nông thôn… Tác giả cũng trình hiện rất chân thực về sinh mệnh của các thực thể tự nhiên trong các truyện ngắn viết về dòng sông, cánh đồng, cá, chim trời, hoa lá, cây cối. Đến tập *Trôi*, cách kể chuyện về thế giới không phải con người của Nguyễn Ngọc Tư có phần khác biệt hơn. Nếu trong các tập truyện trước đây, Nguyễn Ngọc Tư thường chọn cách kể từ điểm nhìn của con người, đặt các nhân vật trong mối quan

hệ với tự nhiên để ca ngợi, tôn sùng vẻ đẹp của tự nhiên, đòi quyền bình đẳng cho tự nhiên, đấu tranh cho quyền lợi của những người yếu thế… thì đến "Trôi", Nguyễn Ngọc Tư đã có những thể nghiệm mới trong lựa chọn vị trí điểm nhìn của các phi nhân để kể về thế giới không phải con người. Chúng tôi cho rằng, những thể nghiệm mới trong cách kể này sẽ được làm rõ hơn khi nghiên cứu từ các lí thuyết của tự sự học sinh thái.

Đã có rải rác các công trình nghiên cứu về cái phi nhân trong truyện ngắn Việt Nam hiện đại xuất hiện trong những năm gần đây. Nổi bật nhất, có thể kể đến bài viết "Tự sự học sinh thái: động hướng, triển vọng và thể nghiệm" (2021) của Trần Ngọc Hiếu. Trong đó, tác giả đã vận dụng khái niệm "thế giới truyện kể" để chỉ ra những xung đột của thế giới truyện kể về môi trường, sự trình hiện về các thực thể phi nhân trong hai tác phẩm *Sầu trên đỉnh Puvan* (Nguyễn Ngọc Tư) và *Một lần đối chứng* của (Nguyễn Minh Châu) [8]. Tác giả đã trực quan hoá các cách tiếp cận, thao thác phân tích cả tự sự học sinh thái bằng cách chỉ ra sự đối lập trong cách nghĩ về cây sầu từ điểm nhìn ý thức hệ của hai nhân vật khác nhau trong *Sầu trên đỉnh Puvan* và nhấn mạnh cách trình hiện con vật trong "Một lần đối chứng". Bài viết thứ hai vận dụng tự sự học sinh thái để nghiên cứu truyện ngắn là "Tôn trọng sinh mệnh – truyện ngắn "Con thú bị ruồng bỏ" và "Rùa hồ Gươm" của Nguyễn Dậu nhìn từ tự sự học sinh thái" (2021) của Nguyễn Thị Tịnh Thy [7]. Tác giả đã trình bày quan điểm tôn trọng sinh mệnh từ góc nhìn tự sự học sinh thái ở ba biểu hiện trần thuật: người kể chuyện, điểm nhìn bên trong và diễn ngôn sinh thái trong mối tương quan với loài vật.

Trong khuôn khổ bài báo này, chúng tôi tiếp tục chỉ ra các cách thức kể chuyện về thế giới phi nhân trong các tập truyện ngắn của Nguyễn Ngọc Tư để nhận diện một số mô hình tự sự trong truyện ngắn, từ đó chỉ ra vai trò của mô hình tự sự trong thể hiện quan niệm, cách nhìn về những phi nhân trong tự nhiên. Những phân tích của chúng tôi vừa nối tiếp các nghiên cứu đi trước trong việc làm rõ vai trò của người kể chuyện, đồng thời chúng tôi tập trung chỉ ra những ảnh hưởng đến sự vận hành cốt truyện, hình ảnh và giọng điệu, cách tổ chức sự kiện trong cốt truyện; khả năng truyền tải tư tưởng và ý thức sinh thái của nhà văn.

2. NỘI DUNG

2.1. Cái phi nhân như là một hướng quan tâm chính của tự sự học sinh thái

Tự sự học sinh thái (econarratology) là một hướng nghiên cứu liên ngành, kết hợp giữa phê bình sinh thái và tự sự học. Thuật ngữ lần đầu được đề xuất trong "The Storyword Accord: Econarratology and Postcolonial Narratives" của Erin James. Bà cho rằng "tự sự học sinh thái bao hàm những mối quan tâm chính về từng diễn ngôn về nguồn gốc của nó – nó nghiên cứu mối quan hệ giữa văn học và môi trường vật lí nhưng thực hành trong sự nhạy cảm với các cấu trúc văn học và các công cụ mà chúng ta sử dụng để truyền đạt những trình hiện về môi trường vật lí đến người khác thông qua tự sự" [4]. Sau đó, trong tuyển tập "Environment and Narrative: New Directions in Econarratology", Erin James và Eric Morel đã tổng hợp các bài nghiên cứu xoay quanh các vấn đề như ảnh hưởng của các câu chuyện đến nhận thức về môi trường, khả năng truyền tải các vấn đề môi trường qua các yếu tố tự sự. Tự sự học sinh thái dung hoà để "cả phê bình sinh thái và tự sự học có chung mối quan tâm về nội dung và hình thức, đều nhấn mạnh những lợi ích với môi trường và xã hội khi nghiên cứu kết hợp giữa phê bình sinh thái và lí thuyết tự sự" [5]

Trong tuyển tập "Environment and Narrative: New Directions in Econarratology", James giới thiệu ba hướng nghiên cứu chính của tự sự học sinh thái: sự trình hiện về cái phi nhân, đạo đức tự sự và kết hợp giữa phê bình sinh thái với khoa học tri nhận.

Trước hết, trong ngữ cảnh của tự sự học sinh thái, cái phi nhân đề cập đến những thực thể, đối tượng hoặc các hiện tượng không phải là con người như động vật, thực vật, các yếu tố tự nhiên như địa tầng, lõi băng, vòng sinh trưởng của cây và cả những thực thể trừu tượng hơn như khái niệm hay quy trình tự nhiên. Chúng tôi dùng khái niệm "cái phi nhân" thay vì "tự nhiên" vì "cái phi nhân" có phạm vi đối tượng rộng hơn, không chỉ là các yếu tố tự nhiên như cây cối, động vật, môi trường mà còn có thể bao gồm những thực thể trừu tượng, không thuộc con người nhưng có vai trò trong câu chuyện. Thuật ngữ "cái phi nhân" nhấn mạnh những thứ "không phải con người" của thực thể với mục đích tránh nhân hoá hoặc áp đặt các đặc tính con người lên chúng, làm rõ những cách thức mà văn học có thể khám phá và diễn tả những trải nghiệm không thuộc về con người. Trong bối cảnh

nghiên cứu phê bình sinh thái, "cái phi nhân" cũng nhấn mạnh mối liên hệ về sự phụ thuộc giữa con người và những thực thể không phải con người, khai thác sâu hơn những khía cạnh độc đáo của thế giới mà không bị giới hạn bởi cách nhìn nhận truyền thống, đồng thời thúc đẩy sự thấu hiểu, tôn trọng đối với các thực thể không phải con người.

Nghiên cứu trình hiện về cái phi nhân hứa hẹn chỉ ra những khả năng của tự sự trong việc kể về những đối tượng không phải con người. Thách thức lớn của trình hiện về cái phi nhân là cần "nhìn ra tính tự sự tồn tại ngay trong tự nhiên (trong các thực thể phi nhân như địa tầng, lõi băng, vòng sinh trưởng của cây…), tuy chúng không tạo ra được một tự sự trọn vẹn vì chúng không có người kể chuyện, người nghe chuyện nhưng chúng gợi ý "khả năng cộng tác giữa người kể chuyện con người và các chất liệu phi nhân loại" [5]. Trong "The Storied Lives of Non-human Narrators" của Lars Barnaerts, Marco Caracciolo, Luc Herman, and Bart Varveack (tạm dịch: "Những đời sống được kể của người kể chuyện phi nhân"), các tác giả nói về hiện tượng kể chuyện phi nhân (nonhuman storytelling) và chỉ ra một hiện tượng nghịch lí: Người đọc được mời suy ngẫm về các khía cạnh của cuộc sống con người khi đọc những câu chuyện hư cấu của người kể chuyện phi nhân, cho dù người kể chuyện là động vật, sự vật hay các thực thể không xác định [1]. Dù người kể chuyện hay nhân vật trong tác phẩm văn học không bắt buộc là con người nhưng cũng không thể phủ nhận nền tảng tự sự như xây dựng cốt truyện, khắc hoạ nhân vật, lựa chọn người kể chuyện… đều phụ thuộc vào các khả năng ngôn ngữ của con người. Để khắc phục hiện tượng kể chuyện mang cái nhìn có tính áp đặt lên những thực thể phi nhân, họ đưa ra một khung khái niệm mới cho nghiên cứu tự sự về phi nhân dựa trên phương thức kép của đồng cảm và lạ hoá, trải nghiệm của con người và trải nghiệm của phi nhân. Bernaerts nhấn mạnh: Tự sự học phi tự nhiên ("unnatural" narratology) nhấn mạnh các phương diện phản mô phỏng. Cần có một chiến lược kể mà không nhân cách hoá các phi nhân, cần chống cách miêu tả các phi nhân như một sự bắt chước, mô phỏng con người. Các kĩ thuật tự sự như điểm nhìn, tiêu cự, thủ pháp miêu tả ý thức không phải được sử dụng để mô phỏng các kinh nghiệm của con người mà nhằm gợi mở kinh nghiệm của các tồn tại phi nhân tính.

Khi nghiên cứu về sự trình hiện cái phi nhân trong văn học, chúng tôi chú ý đến đối tượng cái nhìn. Tự sự học sinh thái thử thách những cách nhìn truyền thống của con người bằng cách khám phá góc nhìn của các thực thể phi nhân. Điều này không chỉ giúp tạo ra những câu chuyện mới mẻ mà còn mở ra những góc nhìn độc đáo về thế giới. Việc lựa chọn đối tượng cái nhìn gắn liền với các thực thể phi nhân tập trung vào bản chất và hành vi tự nhiên của chúng, qua đó khắc phục các vấn đề về thiên tính xã hội. Điều này cho phép văn học thể hiện mối quan hệ giữa con người và thiên nhiên từ một góc độ thẩm mỹ sâu sắc hơn. Sự tự ý thức khi trình hiện về thực thể phi nhân được thể hiện trên các phương diện người kể chuyện, lời văn, các chiến lược thể loại gắn với từng mã truyện.

2.2. Tự sự về cái phi nhân từ vị trí con người

Trong tất cả 31 truyện ngắn ở ba tập truyện *Không ai qua sông* (2016), *Gió lẻ và 9 câu chuyện khác* (2019), *Khói trời lộng lẫy* (2021), chúng tôi nhận thấy có 11 truyện viết về các vấn đề thiên nhiên, trình hiện cái phi nhân như cảnh quan thiên nhiên (đồng cỏ, cánh rừng, dòng sông), thiên tai (bão lũ, hạn hán,…), động vật, thực vật. Trong các truyện ngắn này, phần lớn tác giả chọn nhìn thế giới từ vị trí của con người, cảm nhận đặc điểm của cái phi nhân trong truyện kể qua trải nghiệm và những hiểu biết của con người về thế giới. Chọn vị trí quan sát như vậy, Nguyễn Ngọc Tư thường xây dựng mã sự kiện liên quan đến cuộc đời con người làm mạch truyện chính để nêu cảm nhận, đánh giá của mình về cái phi nhân. Cách kể chuyện này có sự kết nối với những tưởng tượng về thiên nhiên trong văn học. Người kể chuyện tạo lập ngôn ngữ để thể hiện những nhận thức về cái phi nhân, cắt nghĩa, lí giải đặc điểm của thế giới không phải con người từ quan điểm chủ quan.

Có thể thống kê một số mã sự kiện chính dựa trên biến cố trong cuộc đời con người được tác giả xây dựng, có gắn với cái phi nhân như sau:

Bảng 1: Thống kê cách tổ chức sự kiện

Mã sự kiện	Truyện ngắn	Cách tổ chức sự kiện trong cốt truyện
Sự kiện con người	*Sầu trên đỉnh*	- Củi là đứa bé chăn dê nghèo khổ, sống dưới chân núi Puvan. Mồ côi cha, chỉ còn mẹ già và một con dê còm cõi, Củi lớn lên giữa đói nghèo,